

УДК 821.161.2.09 (П. Капельгородський)

РОЗМАРИЦЯ С.А.

**СТРАЖДАННЯ, МУКИ Й ТЕРПІННЯ: ІСТОРІЯ
КАРАНОГАЙСЬКОГО КОХАННЯ В РОМАНІ
П. КАПЕЛЬГОРОДСЬКОГО «АШ ХАДУ»**

У статті звертаємося до аналізу структурної організації повісті П. Капельгородського «Аш хаду», до характеристики проблемно-тематичних аспектів твору, зосереджуємо увагу на своєрідності морально-психологічних рис характеру героїв.

Ключові слова: інонаціональний матеріал, характер, сюжетні колізії, оповідь, драма кохання.

Логіка наукових розвідок засвідчує, що відображення життя інших народів, глибоке осмислення інонаціонального характеру є однією з характерних ознак української літератури. Починаючи від давнього періоду «образи недоторканих досі українським народом околиць і відносин» (І. Франко) висвітлюються у творчості багатьох письменників ХІХ – початку ХХ століття: І. Котляревського («Енеїда»), Т. Шевченка («Гайдамаки», «Неофіти»), П. Грабовського («Текинка», «Бурятка»), Лесі Українки («Роберт Брюс, король шотландський», «Ізольда Білорука», «Кассандра»), М. Коцюбинського («Пе коптьор», «В путях шайтана», «Під мінаретами») та ін. Широке й самобутнє трактування інонаціонального матеріалу поряд навіть із епізодичними зверненнями до міфологізованого патріархальними звичаями, віруваннями, традиціями життя інших народів стало основою інонаціональної «антології», до формування якої в 20-ті роки ХХ століття долучилося молоде покоління українських митців. Макрокосм особистості в перспективі соціально-історичних пертурбацій знаходить художньо-образне відображення у творах різних жанрів, скажімо, у драмі «Отрута» М. Ірчана, в новелі «Камінний виноград» О. Слісаренка, повістях «Тюнгуй», «Алай», «Гюлле» О. Досвітнього, у романах «Пригоди Мак-Лейстера, Гаррі Руперта

та інших» М. Йогансена, «Чорне озеро» В. Гжицького, «Честь» М. Могилянського та ін.

Особливе місце в осмисленні інонаціонального матеріалу посідає повість П. Капельгородського «Аш хаду» («Я стверджую»), сюжетно-композиційні колізії якої нав'язані не традицією чи актуалізовані часом, а безпосередньо пов'язані з життям і діяльністю самого письменника. Семирічне перебування на Північному Кавказі в ролі реформатора (на всенародному сході П. Капельгородського було призначено зверхником Караногаю – своєрідного краю патріархально-родового побуту часів татарських ханів – й доручено організувати найнеобхідніші економічні, соціально-побутові та культурні реформи. – С.Р.) дозволило письменникові досконало вивчити неписані «закони» життя і побуту дивовижного народу, що загубився у кизляр-астраханських пісках між Тереком і Кумою, та написати повість «з природи». Як відомо, автор особисто знав дівчину, що стала прототипом головної героїні, історію її трагічного кохання; втілюючи прогресивні заходи в громадському й сімейному житті байгушів, неодноразово вступав у сутички з кадіями, «почесними» стариками, чиновниками-хабарниками й марнотратцями.

Чужий національно-культурному герметизмові П. Капельгородський свідомо вдавався до розширення сфери естетичного освоєння дійсності, звертаючись до художнього осмислення інонаціональної тематики. Повість «Аш хаду», написана протягом 1916-1917 років й надрукована майже одночасно з романом-хронікою про історію громадянської війни на Терщині та Кубані «Шурган» (1932 р.), виявила ґрунтовну обізнаність автора з побутово-звичаєвим укладом життя титульних народів і стала джерелом певного роду знань про автентику східного колориту.

Парадоксально, але факт: реформаторська діяльність громадського діяча П. Капельгородського в Караногаї після вироку сумнозвісної «трійки» (митець заарештований і розстріляний 1938 року. – С.Р.) у 30-ті роки була інтерпретована каральними органами НКВД колонізаторством караногайців.

Творчість письменника, науковця і журналіста на кілька десятиліть відкидається на периферію літературно-мистецького процесу. І за життя, й по смерті протягом тривалого часу П. Капельгородський залишався поза увагою критики, та й можливостей на неупереджений і тверезий аналіз досягнутого ним аж ніяк не було. Після реабілітації митця на сторінках різних українських і російських видань з'являються фрагментарні, найчастіше написані з нагоди його ювілеїв, матеріали, у яких розкриваються окремі аспекти життєвого і творчого шляху ([2], [7], [8], [], [10]). Щодо повісті «Аш хаду» критики принагідно обмежувалися згадкою про час і умови написання твору та наголошували на оригінальній літературно-творчій рецепції патріархально-родового устрою караногайського народу.

Чи не єдина спроба синтетичного аналізу творчості талановитого письменника представлена у критичному нарисі [3] та монографії, присвяченій історико-революційній прозі Пилипа Капельгородського (1983 р.) Л. Бойка. Варто віддати належне авторові дослідження, якому вдалося, зібравши чималий документальний матеріал про «відданого радянського патріота» [3, 299], «зачинателя української радянської літератури» [3, 5], простежити його «нелегкий і непростий життєвий і творчий шлях, а відтак – внести суттєві доповнення й уточнення до ...біографії й творчості» [3, 7]. У монографічному дослідженні вже за традиційними для радянських літературознавців установками Л. Бойко робить спробу подати локальний аналіз повісті «Аш хаду», за жанрово-тематичним спрямуванням, логікою і пафосом однозначно визнаної критиком «першим історико-революційним твором П. Капельгородського» [1, 15].

Сучасні дослідники розглядають прозу митця в контексті аналізу авторських інтенцій у художній площині українського роману 20-30-х років (О. Філатова), в системі вивчення вітчизняного роману перших десятиліть ХХ віку, зокрема характеристики романних модифікацій (М. Васьків); виокремлення суїцидальної моделі у прозі «розстріляного відродження» (М. Нестелєєв) тощо.

Цілком очевидно, що настав час незаангажованого прочитання й системного вивчення прозового доробку П. Капельгородського, об'єктом художнього відображення якого є модель інонаціонального світу. Відтак, потребує нового осмислення один із кращих творів митця – повість «Аш хаду» («Я стверджую»). У нашій науковій розвідці звертаємось до аналізу структурної організації художнього матеріалу, вивчення проблемно-тематичних аспектів твору, порушених й художньо відображених митцем, зосереджуємо увагу на своєрідності морально-психологічних рис характеру героїв тощо.

Світова література знає чимало варіацій зображення трагічного кохання: історію кохання Пірама і Фісби, які загинули унаслідок випадкового фатального непорозуміння; трагедію вічної любові Лейли і Маджнуна, знищених міжплемінною ворожнечею; нещасливого кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди; сумну історію юних закоханих Ромео і Джульєтти, які силою свого почуття подолали неподолане – ненависть, ворогування і навіть смерть. У повісті «Аш хаду» П. Капельгородський демонструє цілком очевидне прагнення продовжити традиції у цій царині, вибудовуючи сюжетику твору на основі драматичної історії кохання караїмських Ромео и Джульєтти – байгуша-сироти Каїрбека та його нареченої Отарбіке. Тонко виписана письменником історія кохання тим більше прикметна, що вона торкається одвічної проблеми протистоння кастових меж: бідних ногайських кочівників і багатих кадіїв, «почесних» стариків.

Події твору розгортаються в кизлярському степу, своєрідному краї патріархального побуту, де повсякденне життя людей, абсолютно позбавлене будь-яких цивілізаційних форм, підпорядковується напівдиким звичаєвим законам. Прихильник конкретно-реалістичного письма П. Капельгородський деталізовано описує суспільно-побутове тло, акцентуючи на соціальній конкретиці, життєвих обставинах та етичних нормах патріархального буття (облудності правил адату і шаріату, зловживаннях суду, «справедливості» виборів, істинному змісті «чесного» слова «аш хаду», несприйнятті

ногайцями цивілізаційного способу життя тощо). Помітно, що в процесі художнього характеротворення автор не відмовляється від соціальної детермінованості характерів і зовнішніх ознак «типовості», зображаючи, зокрема, сповнених високих моральних почувань закоханих Каїрбека й Отарбіке та відтворюючи негативні, потворні як зовні, так і внутрішньо типи кадіїв, «почесних стариків», окружних суддів. Зовнішньоподієве тло повісті автор майстерно пов'язує із внутрішньо-психологічним та морально-етичним світом героїв.

Ритм повісті рівний, хоча інтонації доволі різноманітні. Епічна дія розгортається динамічно, іноді оповідь сповільнюється і тоді автор вдається до розлогих описів кизлярських степів, використовує екскурси в історію звичаєвого права ногайців, вдаючись до деталізації їхнього буття. Яскраво вираженою у тексті є лірична тональність, що набуває особливого звучання у портретних деталях, у колоритних пейзажах, внутрішніх монологів, стосунках закоханих: «Він підліз ближче, обхватив її обома руками і з німою ласкою потерся за grubілою щокою об едваб дівочих щічок. ... Було жарко і млосно від обіймів. У м'язах і в серці бродив солодкий буйний хміль» [6, 186—187]; «Росла з ним укупі, жінкою названою була йому, як до брата звикла. А тепер – мовби щось між ними стало ї радісно, й соромно... Та Каїрбек уже побачив її. Побачив нову Отарбіке, – не подругу дитячих днів своїх, а жаадну хатин, солодку мрію днів і ночей парубоцьких. Обличчя молодикові взялося вогнем: / – Отарбіке! / Він підбіг до неї, простягаючи руки. За соромлена Отарбіке одвертала обличчя, не покрите тартаром. Але й сама незчулася, як упала йому на груди, забувши віками виплекані звичаї» [6, 239].

Романтичні інтонації з'являються у повісті в моменти зображення природного топосу, степу, що має особливу організацію, особливий ритм, органічно пов'язаний із буттям закоханих героїв, які є уособленням патріархальної культури: «...південне сонце млосно повисло над присмаженим степом. Гаряча злива золотого проміння падає на безмежні сірі

шовки степових просторів, на золотисті горби і пасма летючих пісків, на одвічних сум мовчазної пустелі. Не витримав спеки сивий степ, підвівся назустріч сонцю мінливими хвилями чарівного марева, загорнувся в прозорі серпанки й ген-ген побіг-подався на північний схід купатись у мутно-сірих, ліниво-сонних хвилях далекого Каспію» [6, 159]).

За лаштунками й декораціями, майстерно виписаними пейзажами, відтвореним національним інтер'єром динамічно й адекватно розвиткові подій розгортаються композиційно-сюжетні колізії. Один за одним змінюються епізоди: зустрічі й забавки заручених у дитинстві головних героїв повісті – Каїрбека й Отарбіке, смерть батька і сирітство хлопчика, одруження одинадцятирічної дівчини з немолодими чоловіками (з метою отримання багатого калиму, щоразу збільшуючи суму, батько кілька разів перепродував доньку), таємні побачення закоханих, боротьба юнака за «маленьку любу хатин» (дружину. – С.Р.), його помста за зневажене кохання й долю коханої.

З іншого боку, увага автора спрямована на цнотливі стосунки Каїрбека і Отарбіке, на зародження між ними ніжних любовних почуттів, що виростили з глибокої дитячої дружби. Психологія характеру персонажів передається у творі традиційними для реалістичного письма діями та вчинками. Молоді люди довгий час не бачилися: після смерті батька старший брат відсилає Каїрбека в степ доглядати за худобою, привласнюючи в цей час майно, гроші сироти і його наречену. Між тим, ніжне і світле почуття наснажує закоханих до дії. Дізнавшись про підступний вчинок свого батька (Ельгайтара-аджі відмовився від попередніх домовленостей і продав доньку дорожче), одинадцятирічна Отарбіке зважується повстати проти одвічних звичаїв, звільнитися з полону віджилих уявлень.

Заради кохання, щоби зберегти Отарбіке, неодноразово ризикуючи життям, юнак таємно приїздить до аулу Ельгайтара-аджі, вступає в суперечку не лише з Шахтеміром-старшиною, але й іншими кадіями та ахунами. Після звістки про черговий продаж зовсім юної Отарбіке вже старому Ісель-аджі,

остаточно зневірившись у справедливості степових адатів, Каїрбек викрадає наречену і втікає з нею до сусіднього аулу. Проте й там навіть після вінчання молодята не знаходять спокою: юнака, підступно звинуваченого в крадіжці, багатії посадили за ґрати, а його маленьку хатин батько силоміць змусив вийти заміж за сімдесятилітнього хворого на сифіліс Ісель-аджі.

Марними виявилися сподівання Каїрбека на «руський суд», судді якого теж не гребували хабарами. «І тоді Каїрбек зрозумів... Зрозумів, що правди й тут нема і що її купують за грошу. Зрозумів, що йому, темному байгушеві, несила боротися самому з віками встановленим ладом. Він стис кулаки й ледве утримався від брудної лайки» [6, 256]. Так остаточно зникає полуда з очей наївного байгуша, у душі зароджується протест проти несправедливості.

Світ внутрішніх переживань Каїрбека, уявлень про правду і кривду, вірність і зраду, тривог за долю коханої стає предметом дослідження письменника. П. Капельгородський фіксує процес внутрішнього переродження персонажа, зміну його світоглядних позицій. У тюрмі Грозного серед чеченців, «сміливих, непокійних горян, з гострими й колючими поглядами й твердою вдачею» [3, 259] юнак поступово мужніє і загартовується: «прийшов до тюрми лагідним молодиком, смирним степовиком, а пішов ...сміливим месником, шибайголовою. За два роки виріс і ширше розкрив очі на білий світ» [3, 260].

Згущення внутрішньої напруги в повісті відбувається після трагічної розв'язки. Надія на щасливу зустріч із коханою не виправдалася, оскільки замість юної дівчини Каїрбек зустрів спотворену істоту, тільки очі якої, «знайомі, милі очі нагадували йому колишню Отарбіке» [6, 264]. Вірний конкретно-реалістичній манері письма, письменник не уникає натуралістичних подробиць, відтворюючи зовнішність Отарбіке, яку перед смертю «нагородив» страшною хворобою старий Ісель-аджі. Паралельно автор фокусує увагу на внутрішніх переживаннях Каїрбека, викликаних глибоким душевним потрясінням: від жаху і болю в серці до гримаси огиди. Гнітюче враження від побаченого, усвідомлення трагічності ситуації

штовхає його до помсти: він вбиває «справедливого, лагідного» Ельгайтараджі, який занапастив власну дочку, а сам іде до абреків «шукати правди» [3, 266].

Отже, драматична історія кохання караїмських Ромео і Джульєтти – байгуша-сироти Каїрбека та його нареченої Отарбіке – в художній інтерпратації П. Капельгородського набуває справді трагічного звучання. Між тим, у повісті прозвучав натхненний гімн не тільки високим почуттям, але й людській гідності та честі. Герої повісті «Аш хаду» («Я стверджую») стали символами віковічного прагнення людини до свободи і правди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Л. Історико-революційна проза П. Капельгородського / Леонід Бойко. — К.: Наук. думка, 1983. — 231 с.
2. Бойко Л. На зламі епох: Про творчість Пилипа Капельгородського / Леонід Бойко // Прапор. — 1969. — №10. — С. 59—65.
3. Бойко Л. Пилип Капельгородський. Нарис життя і творчості / Леонід Бойко. — К.: Рад. письменник, 1982. — 301 с.
4. Васьків М. С. Український роман 1920-х – початку 1930-х років : генерика й архітектоніка : монографія / М. С. Васьків. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2007. — 208 с.
5. Дяченко А. Хвалю й сварю, кого люблю... / Анатолій Дяченко. — Полтава: ІВА «Астрєя», 2006. — С. 11— 27.
6. Капельгородський П. Аш хаду (Повість) / Пилип Капельгородський // Капельгородський П. Твори. — К.: Держ. вид-во худ. літератури, 1961. — С. 159—266.
7. Ковтуненко О.А. Пилип Капельгородський (До 90-річчя з дня народження) / О.А. Ковтуненко // Українська мова та література в школі. — 1972. — №1. — С. 83—85

8. Синько Р. Лицар: До 120-річчя від дня народження письменника й громадського діяча Пилипа Капельгородського / Ростислав Синько // Сільський Час. — 2002. — №89. — С. 8—9.
9. Філатова О. Український роман 20–30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості : монографія / Оксана Філатова. — Миколаїв : Гліон, 2010. — 485 с.
10. Щербина В. Пилип, ватажок ногайців / Володимир Щербина // Вечірній Київ. — 2002. — 20 грудня. — С. 8.

РОЗМАРИЦА С. А.

СТРАДАНИЕ, МУКИ И ТЕРПЕНИЕ: ИСТОРИЯ КАРАНОГАЙСКОЙ ЛЮБВИ В РОМАНЕ П. КАПЕЛЬГОРОДСКОГО «АШ ХАДУ»

В статье обращаемся к анализу структурной организации повести П. Капельгородского «Аш хаду», к характеристике проблемно-тематических аспектов произведения, сосредоточиваем внимание на своеобразии морально-психологических черт характера героев.

Ключевые слова: инонациональный материал, характер, сюжетные коллизии, сказание, история любви.

ROZMARYTSA S.

SUFFERING, TORTURES AND PATIENCE: A STORY OF KARANOGAYSK LOVE IN THE NOVEL BY P. KAPELGORODSKY «ASH HADU»

In this article we appeal to the analysis of structural organization of the story by P. Kapelgorodsky «Ash Hadu», to the characteristics of problem and thematic aspects of this work, we focus on the identity of moral and psychological traits of the heroes.

Key words: non-indigenous material, character, plot conflicts, a legend, a love story.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2013 р.